

УДК: 904.02(477)“639”

О. С. М и л а ш е в с ь к и й

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЦТВА ЛІПНОЇ КЕРАМІКИ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена аналізу технологічних особливостей ліпної кераміки різних етнічних груп черняхівської культури.

Ключові слова: черняхівська культура, ліпна кераміка, технологія.

Черняхівська культура — одне з найбільших поліетнічних утворень другої чверті I тис. н. е. на території Південно-Східної Європи. Вона включає в себе археологічні матеріали, котрі можуть бути пов'язані із рядом германських племен, пізніми скіфами та сарматами, фракійцями та ранніми слов'янами. Одним із найбільш важливих джерел для вивчення її етнічних складових, наряду з домобудуванням та поховальним обрядом, є ліпна кераміка.

Ліпна кераміка, як один із найбільш архаїчних домашніх промислів, достатньо довго зберігає успадковані традиції, адже її виробництво пов'язане із задоволенням потреб домашнього господарства. Саме тому вона, не будучи предметом торгівлі, може безпосередньо засвідчити реальну присутність носіїв тих чи інших культурних традицій. Технологічний аспект виробництва кераміки є одним із найбільш консервативних ступенів виробничого процесу, котрий при змішуванні складу населення, а, отже, й при освоєнні нових технологічних навиків, еволюціонує в останню чергу [Бобринский, 1978, с. 124, 125]. Саме тому при вирішенні питання щодо виокремлення різних етнічних компонентів черняхівської культури вважається за потрібне звернути увагу, окрім форм та типологічних рядів, й на технологію виробництва та склад керамічного тіста ліпної кераміки різних черняхівських етнічних груп. В даній роботі буде розглянута ліпна

кераміка кухонного призначення, котра, на відміну від більш якісної столової кераміки, може чіткіше продемонструвати і склад керамічного тіста, і деякі особливості виробничого процесу.

Ліпна кераміка північно-західної традиції. Північно-західний компонент черняхівської культури представлений двома великими масивами: вельбарським та пшеворським. Спеціальні дослідження кераміки вельбарської культури території Польщі почалися із середини XX ст. [Schindler, 1940]. Дана робота була присвячена типологізації ліпної кераміки населення середньої течії Вісли. Подальше дослідження була проведене Р. Волонгевичем [Wołagiewicz, 1993]. Польський дослідник впорядкував типологію Р. Шиндлера та окреслив ареал поширення кераміки вельбарських типів на територіях інших культур, зокрема культури черняхівської. Окрема увага була приділена технологічним особливостям ліпної кераміки вельбарської культури Польщі. За характером обробки зовнішньої поверхні та розміру домішок Р. Волонгевич пропонує розділити кераміку на дві групи: столову і кухонну. За товщиною стінок посудини можна розподілити на тонкостінні (до 0,6 см), середньої товщини (0,6—0,9 см) та товстостінні (понад 0,9 см). За характером домішок посудини поділяються на вироби із дрібнозернистими (до 0,02 см), середньозернистими (0,03—0,04 см), грубозернистими (0,04—0,09 см) та дуже грубозернистими (понад 1 см) домішками.

Фактура поверхні може бути лощеною, підлощеною, шорсткою, хропатою та комбінованою (підлощеною під вінцем та по приденній частині й хропатою по тулову). Колір посудин може бути оранжевим, коричневим, чорним, сірим та змішаним (наприклад, злам — чорний, зовнішня та внутрішня поверхні — оранжеві), що свідчить про випал з доступом кисню або без нього.

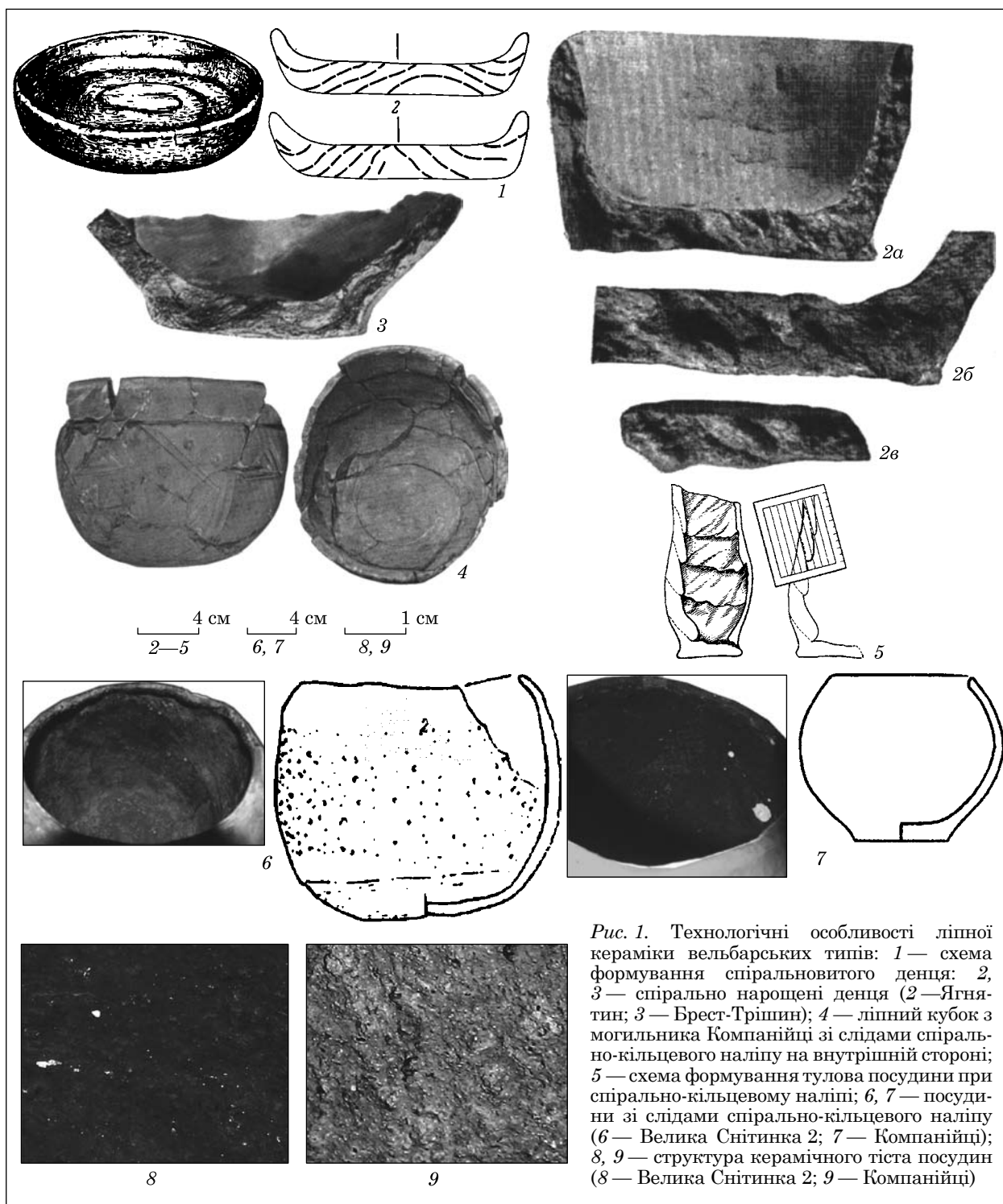

Рис. 1. Технологічні особливості ліпної кераміки вельбарських типів: 1 — схема формування спіральновитого денця; 2, 3 — спіральні нарощені денця (2 — Ягнятин; 3 — Брест-Тришин); 4 — ліпний кубок з могильника Компанійці зі слідами спіральновитого денця на внутрішній стороні; 5 — схема формування тулова посудини при спіральновитому денці; 6, 7 — посудини зі слідами спіральновитого денця (6 — Велика Снітинка 2; 7 — Компанійці); 8, 9 — структура керамічного тіста посудин (8 — Велика Снітинка 2; 9 — Компанійці)

Як правило, товщина стінок та домішок взаємопов'язані. Тонкостінні посудини містять дрібнозернисті домішки, мають лощену чи підлощену поверхню. Товстостінні посудини, як правило, містять грубозернисті та дуже грубозернисті домішки та мають хропівату чи комбіновану поверхню. Колір посудин може бути коричневим, чорним та плямистим. Цей тип посудин представлений переважно горщиками. Посудини із стінками середньої товщини містять, в основному, середньозернисті домішки,

мають переважно лощену поверхню всіх можливих кольорів [Wołagiewicz, 1993, s. 11, 12].

Для технологічного аналізу власне конструювання посудин звернемося до робіт О.А. Бобринського. Дослідник виділяє три основні напрями конструювання кераміки: видавлювання, наліплення та витягування [Бобринський, 1978, с. 157]. Аналіз техніки виготовлення посудини складається з двох частин: конструювання денця та тулуба. Дослідником було виділено два основні способи формування донних

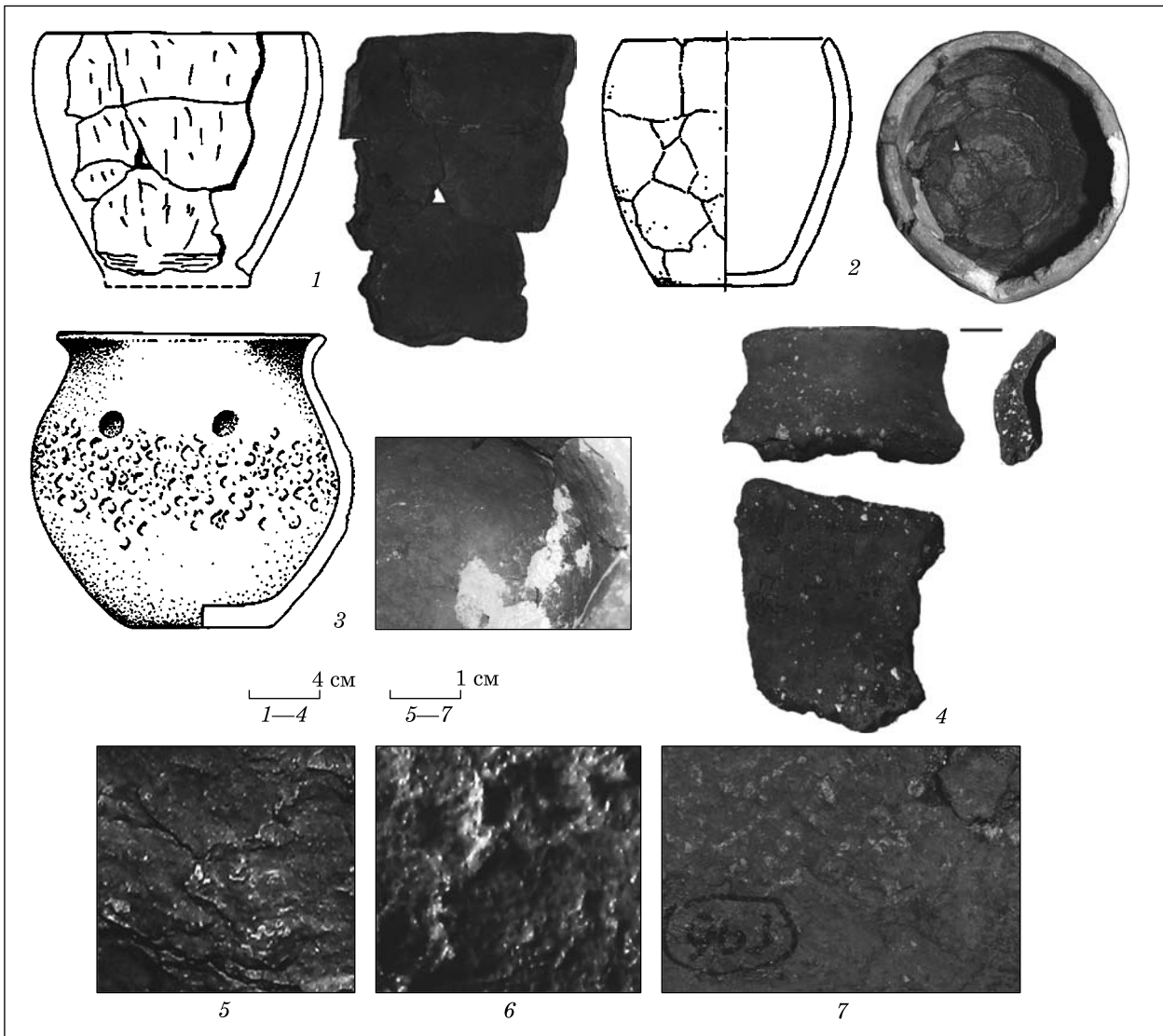

Рис. 2. Ліпні форми кераміки шеворських типів та структура їх керамічного тіста: 1 — Чернелів-Руський; 2 — Бернашівка; 3 — Компанійці; 4 — Підрижжя

начинів¹ посудин: 1) спіральний, 2) монолітний. На основі аналізу техніки формування тулуба О.А. Бобринським було виділено п'ять основних моделей [Бобринский, 1970, с. 21—23].

О.А. Бобринський також проаналізував деякі горщики вельбарських типів з могильника Брест-Трішин. Ці керамічні форми виконані за допомогою спірально — кільцевого наліпу. Начин в цьому випадку конструювався з джгутів, з накладанням їх на бокову сторону кожного попереднього джгута із зовнішньої чи внутрішньої сторони. Сліди спаювання між джгутами посудин, що зроблені в цій техніці, розташовуються паралельно дузі стінки посудини (рис. 1, 5) [Бобринский, 1978, с. 179]. При гарному заглажуванні внутрішньої площини посудини візуально важко визначити місця спайки джгутів. Краще за все вони фіксуються на дотик.

1. Начин, конструювання начину — первинні операції, пов'язані з безпосереднім створенням посудини [Бобринский, 1970, с. 1970].

Найбільш показова ознака спірального нарошування донної частини — діагональний перетин формовочної маси в місці зламу денця. На зламі нерідко можна побачити початкову частину джгута у вигляді випуклої кривої, від якої вправо і вліво розходяться діагональні сліди спайки між окремими витками спіралі (рис. 1, 1) [Бобринский, 1978, с. 140]. Такі сліди фіксуються на посудинах із Брест-Трішинського могильника (рис. 1, 3) та черняхівського поселення Ягнятин (рис. 1, 2). На Ягнятинському поселенні зафіксовані також посудини, виліплені з використанням спірального варіанту лоскутного наліпу [Бобринский, 1978, рис. 50].

Ліпна кераміка північно-західного (германського) етнокультурного компонента черняхівської культури представлена 40 типами посудин вельбарських та 24 типами посудин шеворських типів. В окрему групу виділені керамічні форми із Дерев'яної, Каборги, Ромашок та Компанійців, які знаходять аналогії в ма-

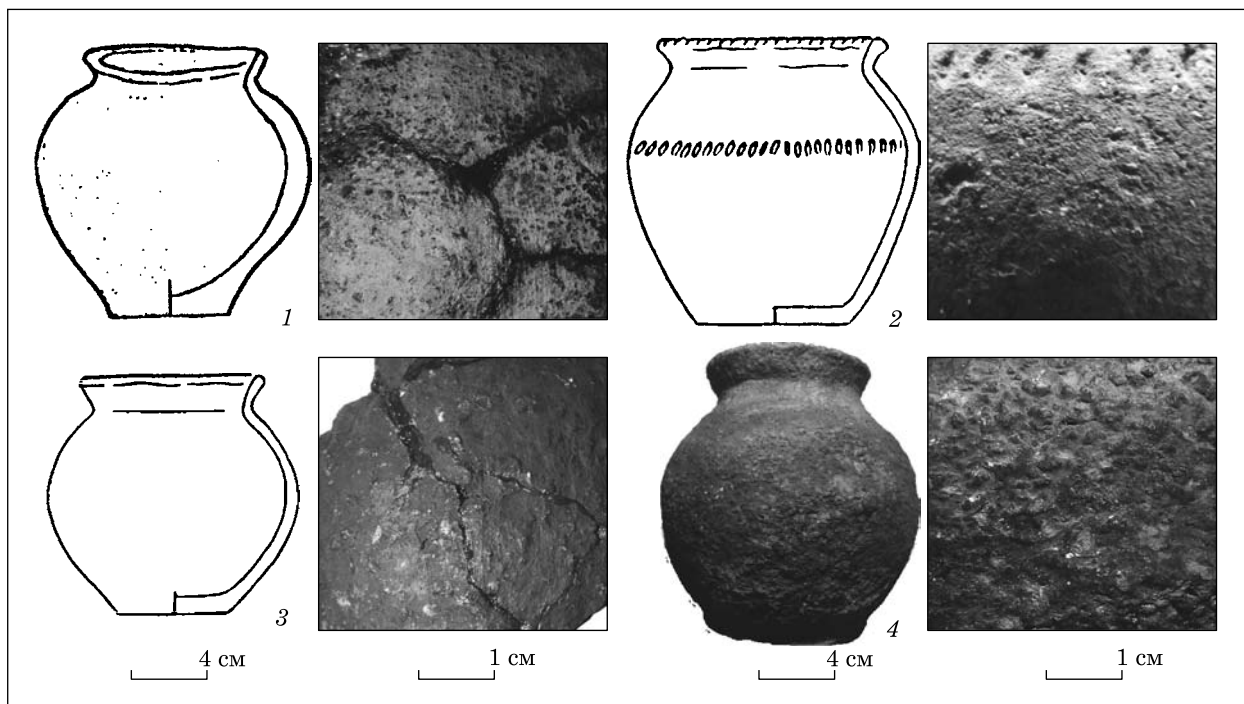

Рис. 3. Ліпні форми кераміки пізньоскіфсько-сарматських типів та структура їх керамічного тіста: 1, 3—4 — Каборга; 2 — Компанійці

теріалах Центральної та Північної Європи. Типологія даного посуду розроблена Р. Шиндлером [Schindler, 1940], Р. Волангевичем [Wolągiewicz, 1993] та автором [Милашевський, 2014б]. Посудини вельбарських типів, як правило, мають плавне профілювання тулова із невираженою придонною закраїною, підлощені під вінцем та по придонній частині. В складі керамічного тіста основним поточувачем є жорства — фракції від 2—3 до 5 мм товщиною (рис. 1, 8, 9). Як правило, посудини вельбарських типів виліплені спірально — джгутувим способом (рис. 1, 4—7).

Посуд шшеворських типів характеризується більш різким профілюванням тулова, розташуванням максимального діаметра у верхній третині висоти, вираженою придонною закраїною. Посудини шшеворських типів, як правило, виліплені із суцільного шматка глиняного тіста. На зламах та на внутрішній поверхні посудин не зафіксовані сліди від джгутів. В складі керамічного тіста шшеворських посудин основним поточувачем є шамот — фракції розміром 4—6 мм із концентрацією 5—6 на 1 cm^2 площі посудини (рис. 2, 5—7). Проте керамічні форми з різних пам'яток можуть мати свою специфіку формування складу керамічного тіста. Так, кухонні посудини із шшеворського поселення Підріжжя разом із жорствою та шамотом містять крупні, до 0,5 см, фракції вапняку (рис. 2, 4) Ліпний посуд північно-західної традиції поширений на всій території черняхівської культури та функціонує впродовж всього часу її існування.

Ліпний посуд пізньоскіфсько-сарматської традиції виділений на черняхівських матеріалах Північного Причорномор'я Б.В. Магомедовим.

Він представлений чотирма типами горщиків. На внутрішній поверхні посудин даних типів також не зафіксовані сліди від джгутів, що дозволяє припустити конструювання начину цих горщиків способом витягування із суцільного шматка глиняного тіста. Характерною технологічною рисою деяких типів (особливо типу II) пізньоскіфсько-сарматських горщиків є окремо доліплені вінця. Сліди від доліплювання гарно фіксуються як на дотик, так і візуально. В керамічному тісті переважають дрібні домішки шамоту та жорстви 2 — 4 мм товщиною із концентрацією 10—12 фракцій на 1 cm^2 площі посудини (рис. 3, 1—4). Взаємозв'язок форми і складу керамічного тіста ліпних сарматських посудин є достатньо стійким й на інших територіях, де зафіксована присутність сарматських племен [Берлизов, 2011, с. 73].

Горщики пізньоскіфсько-сарматських типів не характерні для комплексів ранніх фаз черняхівської культури. Найраніші комплекси, що містять ці посудини (варто зазначити, що в цих же комплексах була присутня й ліпна кераміка північно-західних типів), датуються не раніше Косанівської фази черняхівської культури [Милашевський, 2014а]. Зокрема, в матеріалах могильника Компанійці, горщики пізньоскіфсько-сарматських типів зустрічаються разом із калачиковидними пряжками [Милашевський, 2014б, с. 114], що є діагностичними Маслівської та Журавської фаз черняхівської культури.

Ліпний посуд слов'янської традиції розглянутий В.Д. Бараном [Баран, 1981, с. 79—81] на території Верхнього Подністрів'я. Дослідник зазначає грубу фактуру посудин та наявність крупних домішок шамоту та жорстви в їх кера-

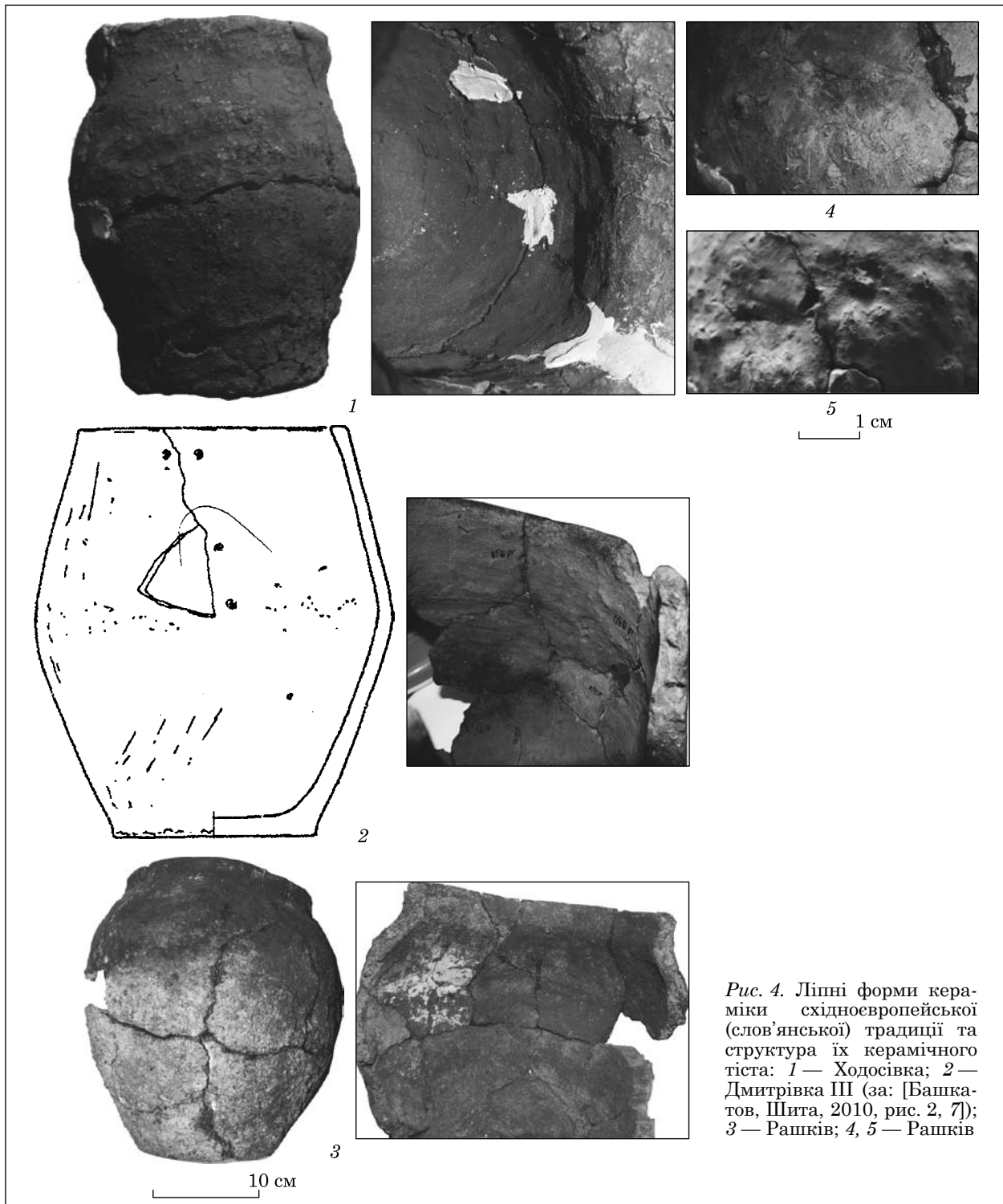

Рис. 4. Ліпні форми кераміки східноєвропейської (слов'янської) традиції та структура їх керамічного тіста: 1 — Ходосівка; 2 — Дмитрівка III (за: [Башкатов, Шита, 2010, рис. 2, 7]); 3 — Рашків; 4, 5 — Рашків

мічному тісті [Баран, 1981, с. 77]. На території Дніпровського Лівобережжя посуд цієї традиції проаналізований у ряді робіт Р.В. Терпиловського, А.М. Обломського, Н.С. Абашиної. Дослідники також виділяли шамот як основну домішку керамічного тіста посуду ранньослов'янських типів [Абашина, Обломский, Терпиловский, 1999].

Горщики ранньослов'янських типів — це округлобокі посудини з плавним профілюванням тулова, відігнутими вінцями, виділеною придонною закраїною, та біконічні форми із

невиділеними вінцями (рис. 4). Керамічне тісто цих посудин характеризується крупними домішками шамоту, розміром 5—9 мм із концентрацією 3—5 на 1 см² площі посудини (рис. 4, 4, 5). Виліплені із суцільного шматка глиняного тіста і також не містять слідів спірального-джгутного конструювання (рис. 4, 1—3). Дані посудини також поширені практично на всій території черняхівської культури, окрім Північного Причорномор'я, впродовж усього часу її функціонування.

Ліпна кераміка фракійського етнічного компоненту черняхівської культури виділена Е.А. Рікманом [Рикман, 1969, с. 186—189] на території межиріччя Дністра та Дунаю. Це банкоподібні посудини із виділеними вінцями, максимальним діаметром посередині висоти, усиченою придонною частиною та виступами під вінцями (Будешти). Основним поточувачем глиняного тіста фракійських посудин був шамот, рідше жорства [Мойжес, 2010, с. 115].

На черняхівських пам'ятках зафіксовані різноманітні комбінації (за матеріалами ліпної кераміки) присутності різних етнічних груп: германців і слов'ян (Велика Бугайовка, Максимівка, Радуцковка, Ломовате та ін.), германців, слов'ян і сарматів (Дмитрівка III, Комарів, Чернелів-Руський, Компанійці), сарматів і германців (Данчени, Каборга, Міхелешень та ін.), германців, дакійців та сарматів (Бирлад-Валя Сяке). Дана ситуація фіксується й на могильниках, де в закритих комплексах може бути присутня кераміка сарматських та германських типів. Проте, не зважаючи на високий рівень інтеграції черняхівського суспільства, особливо на фінальних етапах черняхівської культури, ліпна кераміка різних її етнічних компонентів зберігає як типологічну (профілювання посудини), так і морфологічну (склад керамічного тіста, прийоми формування начину) специфіку, що зберігається протягом усього часу існування черняхівської культури.

Абашина Н.С., Обломский А.М., Терпиловский Р.В. К вопросу о раннеславянских элементах культуры на черняховских памятниках Среднего Поднепровья // РА. — 1999. — № 4. — С. 78—98.

Башкатов Ю.Ю., Шита Т.М. Нові дослідження пам'яток черняхівської культури на півдні Середнього Подніпров'я // АДІУ. — 2010. — Вип. 2 — С. 146—151.

Баран В.Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра та Західного Бугу. — К., 1981. — 263 с.

Берлизов Н.Е. Ритмы Сарматии. Савромато-сарматские племена Южной России в VII в. до н. э. — V в. н. э. — Краснодар, 2011. — 320 с.

Бобринский А.А. О некоторых особенностях формовой технологии керамики из памятников черняховской культуры // КСИА. — 1970. — Вып. 121. — С. 20—27.

Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения. — М., 1978. — 272 с.

Магомедов Б.В. Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья. — К., 1987. — 109 с.

Милашевський О.С. Поховальні комплекси черняхівської культури з двошаровими фібулами (етнічний аспект) // Археологія. — 2014а. — № 4. — Друкується.

Милашевський О.С. Ліпна кераміка вельбарських типів в черняхівській культурі // Черняхівська культура: до 120-річчя від дня народження В.П. Петрова. — 2014б. — С. 96—132 (Оіум. — № 4).

Мойжес В.В. Класифікація кераміки Верхнього Потисся пізньоримського часу // Карпатика. — 2010. — Вип. 39. — С. 115—150.

Рикман Э.А. О фракийских элементах в черняховской культуре Днестровско-Дунайского междуречья // Древние фракийцы в Северном Причерноморье. — М., 1969. — С. 178—189.

Wolągiewicz R. Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morem Czarnym. — Szczecin, 1993. — 202 s.
Schindler R. Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefässe. — Leipzig, 1940. — 191 S. (Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte. — 6).

А. С. М и л а ш е в с к и й

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОИЗВОДСТВА ЛЕПНОЙ КЕРАМИКИ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье анализируются основные технологические отличия производства лепной керамики представителями разных этнических групп черняховской культуры. Так, керамика вельбарского происхождения изготовлена спирально-жгутовым способом и имеет в качестве основного отощителя фракции дресвы от 2—3 до 5 мм с концентрацией до 10 шт. на 1 см². Керамика пшеворских, познескифско-сарматских и раннеславянских типов вылеплена с помощью частичного выдавливания и вытягивания глины. На них не зафиксированы следы спирального налета. Основным отощителем керамики пшеворских типов были фракции шамота размером около 5 мм с концентрацией до 5 шт. на 1 см². Основным отощителем керамики познескифско-сарматских типов был мелкий шамот или дресва размером 2—4 мм и концентрацией 10—12 шт. на 1 см². Основным отощителем керамики славянских типов были крупные фракции шамота размером до 6—9 мм и с концентрацией до 5 шт. на 1 см². Черняховское общество, несмотря на высокий уровень интеграции, сохраняло древние традиции своих различных этнических групп, что хорошо фиксируют различные приемы производства лепной керамики.

К л ю ч е в ы е с л о в а : черняховская культура, лепная керамика, технология.

O. S. M y l a s h e v s k y i

THE TECHNOLOGICAL ASPECTS OF PRODUCING HAND-MADE POTTERY OF THE CHERNYAKHIV CULTURE

This article deals with the problem of the technological aspects of producing hand-made pottery by their different ethnical groups. The wielbak's pottery were made by spiral-tourniquet method. The main additive of the clay was druse in size 2—5 mm with a concentration of up to 5 per 1 cm². The early Slavic's, latescythian-sarmatian's and przeworsk's pottery were made from the whole-based clay. The main additive of the przeworsk's pottery clay was chamotte in size near 5 mm with a concentration of up to 5 per 1 cm². The main additive of the latescythian-sarmatian's pottery was chamotte in size 2—4 mm with a concentration of up to 10—12 per 1 cm². The main additive of the early Slavic's pottery was bigger fractions chamotte in size 6—9 mm with a concentration of up to 5 per 1 cm². Despite the high level of the integration of the Chernyakhiv society, they leaved same ancient traditions. It could be shows in the differences of the hand-made pottery producing.

К e y w o r d s : Chernyakhiv culture, hand-made pottery, technology.

Одержано 23.04.2014.